

Jacek Pokrzywnicki*

Johann Mochinger jako tłumacz *Janua linguarum reserata* w świetle korespondencji z autorem

Pierwszy list Komeńskiego z 1631 r. do tłumacza z Gdańska w przekładzie na język polski z komentarzem

Johann Mochinger as a Translator of *Janua linguarum reserata* in the Light of the Correspondence with the Author

The first Comenius' letter from 1631 to the Translator from Danzig in a Polish Translation with Commentary

Abstract: This article presents a commented translation into Polish, along with the original Latin text, of the first letter from John Amos Comenius (1592–1670) to Johann Mochinger (1603–1652), a Gdańsk Lutheran clergyman and professor of rhetoric and poetry at a local Academic Gymnasium. The letter – although copied without the date formula – was likely written in 1631. During this period, Johann Mochinger continued working on a German translation of a Latin language textbook, which Comenius titled *Janua linguarum reserata*.

The Polish translation of the letter is preceded by an introduction explaining the circumstances of the textbook's authorised translation into German: it provides a state of research on Mochinger's biography, his translation work included, then discusses the circumstances in which Comenius approached Mochinger, and also the problems that contributed to the delay in publication, i.e., a conflict between the local printers from Danzig, Georg Rhete and Andreas Hünefeld, who was favoured by the main author. Despite these challenges, Comenius highly valued Mochinger's translation work, which he expressed in his subsequent correspondence.

Keywords: Johann Mochinger (1603–1652), Jan Amos Komenský (1592–1670), *Janua linguarum reserata*, Republic of Letters, correspondence, pedagogy–history.

* Jacek Pokrzywnicki (ORCID 0000-0002-4765-8577) – dr, Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny, Instytut Studiów Klasycznych i Sławistyki, kontakt: jacek.pokrzywnicki@ug.edu.pl.

Urodzony w Gdańsku Johann Mochinger (1603–1652), chociaż nie należy do grona najbardziej rozpoznawalnych siedemnastowiecznych uczonych

- 1 E. Praetorius, *Athenæ Gedanenses, Sive Commentarius Historico-Chronologicus*, Gleditsch, Leipzig 1713, s. 73–74, <https://books.google.pl/books?id=zgumnGEACAAJ&hl=pl&pg=PA71#v=onepage&q&f=false>, dostęp: 20.07.2025.
- 2 E. A. Bertling, *Mochinger Johannes*, „Allgemeine Deutsche Biographie”, 23 (1885) s. 43–44, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124760996.html#adb-content>, dostęp: 10.08.2025.
- 3 F. Schwarz, *Mochinger Johannes*, w: *Altpreußische Biographie*, red. Ch. Krollmann, K. Forstreuter, F. Gause, Marburg-Lahn 1967, t. 2, s. 441.
- 4 B. Nadolski, *Jan Mochinger – profesor retoryki w Gdańskim Gimnazjum Akademickim*, „Rocznik Gdański”, 22 (1963) s. 193–221; tenże, *Mochinger Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, red. E. Roztworowski i in., Kraków–Warszawa 1976, s. 496–97.
- 5 L. Mokrzecki, *Mochinger Jan*, w: *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, Z. Nowak, t. 3: *L-P*, Gdańsk 1997, s. 240–41.
- 6 E. Kotarski, *Rektorzy i profesorowie Gimnazjum Gdańskiego w XVII w.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 38 (1993) nr 3, s. 3–34; tenże, *Mochinger Johann*, w: *Gedanopedia*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=MOCHINGER_JOHANN,_pastor_ko%C5%9Bcio%C5%82a_%C5%9Bw._Katarzyny,_profesor_Gimnazjum_Akademickiego, dostęp: 10.08.2025; oprócz tego dwie wypowiedzi popularyzatorskie uwzględniające zarówno życiorys Mochingera, jak i jego działalność oratorską: E. Kotarski, *Gdańsk literacki: do końca XVIII wieku. Księga pisarzy gdańskich*, t. 1, Gdańsk 1997, s. 84–85; *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1: *Szkice z Dziejów*, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008, s. 96–97.
- 7 B. Awianowicz, *Retoryka w Gdańskim Gimnazjum Akademickim w świetle programów szkolnych*,

Europy północnej, to jednak nie jest też postacią całkowicie zapomnianą. Kwerenda różnorodnych wydawnictw monograficznych, słownikowych czy encyklopedycznych, które dokumentują dokonania tego ewangelickiego duchownego i nauczyciela w Gdańskim Gimnazjum Akademickim, daje nader imponujący rezultat. Wśród wyróżniających się opracowań trzeba wymienić biogram z *Athenæ Gedanenses Ephraïma Praetoriusa*¹; następnie życiorys opracowany przez Ernsta Augusta Karla Bertlinga dla niemieckojęzycznego słownika biograficznego *Allgemeine Deutsche Biographie*² i w końcu niedługi artykuł biograficzny Friedricha Schwarza³, historyka i bibliotekarza związanego z Gdańskiem, z *Altpreußische Biographie*.

Wiedza na temat życia i działalności Mochingera wzrosła znacząco dzięki dociekaniom polskojęzycznych badaczy. I tu należy wyliczyć w pierwszej kolejności toruńskiego uczonego Bronisława Nadolskiego⁴, dalej zaś – związanych z Gdańskiem – Lecha Mokrzeckiego⁵ i Edmunda Kotarskiego⁶. Do tego grona dołączył kolejny toruński badacz – Bartosz Awianowicz⁷.

Mochinger jako tłumacz *Janua linguarum reserata* – przybliżenia historyków książki i pedagogiki

Najstarszy z wymienionych autorów, Ephraim Praetorius, podzielił zresztą biografię Mochingera, zgodnie ze schematem wypracowanym w *Athenae Gedanenses*, na trzy sekcje. Pierwsza zawierała informacje biograficzne i te dotyczące kariery naukowej. Dwie kolejne prezentowały osiągnięcia na polu retoryki, pedagogiki oraz twórczość religijną z czasu posługi w kościele św. Katarzyny w Gdańsku. Całości dopełniał spis prac drukowanych i niewydanych. Uчени idący w ślady Praetoriusa, starali się uzupełniać i rozszerzać wszystkie trzy wymienione wątki. Tematem ich dociekań była najczęściej literacka i pedagogiczna działalność Mochingera, ale ich uwadze nie umknął również jeden drobny szczegół: otóż Praetorius wyliczył w bibliograficznym zestawieniu drukowanych i rękopiśmiennych prac Mochingerowskich przekład na język niemiecki podręcznika Jana Amosa Komeńskiego, zapisując „Comenii Janua lingu[ae] Latinae verdeutscht [...]” (czyli: „przełożone na niemiecki Komeńskiego «Drzwi języka łacińskiego»”)⁸. Ten wątek podjęli uczeni, którzy zasadniczo nie pracowali nad biografią Mochingera. Na przykład – pod koniec dziewiętnastego stulecia – gdański bibliotekarz i archiwista Otto Günther⁹, a w XX w. – polska znawczyni dawnej książki gdańskiej, Maria Pelczarowa¹⁰, i później – historyk Kazimierz Kubik¹¹ oraz historyk książki Zbigniew Nowak¹². Swój głos

wykładów i praktyki oratorskiej drugiej połowy XVI i w XVII wieku, w: *W gdańskim ogrodzie muz: Gimnazjum Akademickie w Gdańsku wobec kultury starożytnych Greków i Rzymian. Idee-teksty-artefakty*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Pelplin 2016, s. 55–66, <https://open.icm.edu.pl/items/a60b385c-3a2d-4b50-88c3-37d8b6acd490>, dostęp: 21.07.2025; B. Awianowicz, *Orator – rhetor – rhetorista w ujęciu Johanna Mochingera. Edycja i przekład trzech rozdziałów poświęconych mówcy, teoretykowi i adeptowi/krytykowi sztuki wymowy w Orator atque rhetorista*, „Terminus”, 20 (2018) nr 2, s. 255–281, DOI: 10.4467/20843844TE.18.008.9753.

- 8 E. Praetorius, *Athenae Gedanenses*, s. 73.
- 9 O. Günther, *Zwei Miscellen Zur Danziger Buchdrucker- Und Literaturgeschichte Im Siebzehnten Jahrhundert: Zu Den Danziger Comenius-Drucken*, „Zeitschrift Des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 38 (1898) s. 141–48.
- 10 M. Pelczarowa, *Z dziejów oficyn drukarskich w Gdańsku: w. XVI–XVIII*, „Rocznik Gdański”, 14 (1955) s. 144–65.
- 11 K. Kubik, *Komeński a Gdańsk*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, 3 (1957) nr 2, s. 5–27.
- 12 Z. Nowak, *Pisma Jana Amosa Komeńskiego w Bibliotece Gdańskiej*, „Rocznik Gdański”, 6–7 (1972) s. 45–106.

dołączyli wreszcie polscy specjaliści od twórczości pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego – przede wszystkim Łukasz Kurdybacha¹³, Barbara Otwinowska¹⁴ i Stanisław Tworek¹⁵.

Tematyka i metodologia artykułu

Niniejszy artykuł nawiązuje właśnie do tego mniej, jak sądzę, docenionego i rozpoznanego wątku działalności twórczej i pedagogicznej Johanna Mochingera, zwłaszcza w kontekście jego dokonań twórczych. Mochinger we wszystkich biogramach bywa przedstawiany jedynie jako tłumacz związany z pracami nad publikacją kolejnej wersji *Janua linguarum reserata*, a przecież – jak wskazywała już ponad sześćdziesiąt lat temu Barbara Otwinowska – przyjął w pewnym momencie rolę opiniodawcy oraz partnera-współpracownika autora głównego, tj. Jana Amosa Komeńskiego, który preferował kolegialny styl pracy, a ten narzucały ambitne, i przerastające wręcz możliwości jednej osoby, naukowe projekty Morawianina¹⁶. Dlatego, zamierzając pisać o relacjach Mochingera z Komeńskim, połączę dwie orientacje metodologiczne, co z jednej strony oznacza zastosowanie metody translatorsko-edytorskiej, a z dru-

giej – właściwy m.in. historii intelektualnej – styl pracy, który zakłada dokumentowanie zarówno zamierzeń twórczych, jak i ich odzwierciedleń w postaci druku. Takie niejednorodne metodycznie podejście cechuje się, jak sądzę, większą efektywnością w ukazywaniu kultury intelektualnej epoki i nierozłącznie z nią związanej – dla omawianej tematyki – myśli pedagogicznej. Wykracza ono bowiem poza czysto informatywne nastawienie prac z zakresu historii pedagogiki, zawierających jednakże, co trzeba podkreślić, szereg frapujących i cennych sądów ogólnych¹⁷. Prezentowane tu podejście, daje jednak

13 Ł. Kurdybacha, *Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce*, Warszawa 1957.

14 B. Otwinowska, *Rola dydaktyki językoznawczej Komeńskiego w Polsce XVII wieku*, w: *Studia z Dawnej Literatury Czeskiej, Słowackiej i Polskiej/ Studie o Starší České, Slovenské a Polské Literatuře*, red. K. Budzyk, J. Hrabák, Wrocław i in. 1963, s. 190–218.

15 S. Tworek, *Podręczniki J. A. Komeńskiego w Szkołach Różnowierczych Rzeczypospolitej (XVII-poł. XVIII w.)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F, Nauki Humanistyczne, 29 (1974) s. 85–93.

16 B. Otwinowska, *Rola dydaktyki językoznawczej Komeńskiego*, s. 194.

17 S. Tworek, *Podręczniki J. A. Komeńskiego*, s. 92–93; L. Mokrzecki, *Jan Amos Komeński w Prusach Królewskich. Próba analizy*, „Rocznik Gdański”, 53 (1993) z. 2, s. 57–61.

przede wszystkim sposobność do konfrontacji z tekstem źródeł dawno już nie cytowanych, a po wielokroć służących jako podstawa do podejmowanych wnioskowań w pracach o charakterze syntetycznym. Zamierzam więc przywołać, przełożyć i skomentować najstarszy chronologicznie jeden z pięciu zachowanych listów Jana Amosa Komeńskiego do Johanna Mochingera. Zacznę jednak od zarysowania kontekstu tej korespondencji, która – jak już zasugerowałem – dotyczy głównie prac nad niemieckim przekładem podręcznika *Janua linguarum reserata*, który Komeński najprawdopodobniej opublikował po raz pierwszy w Lesznie w 1631 r.¹⁸

Z powrotem w Gdańsku – Johann Mochinger jako diakon u św. Katarzyny i profesor w Gimnazjum Akademickim

Johann Mochinger – powróciwszy w 1628 r. z trwających, z przerwami, osiem lat zagranicznych studiów na licznych uczelniach, których zwieńczeniem było uczestnictwo w kursach teologii w Strasburgu – został diakonem, czyli kapłanem pomocniczym w parafii św. Katarzyny na Starym Mieście w Gdańsku. Już dwa lata później, tj. w 1630 r., przyjął wakujące po Andreasie Hojerze stanowisko profesora retoryki i poezji w Gdańskim Gimnazjum Akademickim. Ten młody luterński duchowny, a zarazem nauczyciel w największej i najbardziej znanej szkole prowadzonej przez Miasto Gdańsk, przeżywającej wówczas swoje najlepsze chwile, był człowiekiem obytym w świecie i dobrze, jak na standardy epoki, wykształconym. W 1618 r. próbował studiów w Królewcu, lecz jako student na dłużej dopiero zagościł w Wittenberdze (od października 1620 r.). Cztery lata później został stypendystą Rady Miejskiej w Gdańsku i wyruszył do Leiden, by tam studiować języki bliskowschodnie, czy – jak wówczas mówiono – orientalne. Żeglował do Anglii, odwiedzając uczelnie w Oksfordzie i Cambridge, pojawiał się również we Francji, a potem we wspomnianym Strasburgu.

Kontakty z nieortodoksyjnymi protestantami

Zanim dzięki pracy twórczej, w tym podręcznikowi *Orator atque Rhetori-*

18 J. A. Comenius, *Janua linguarum reserata, sive seminarium linguarum et scientiarum*, [Lissa] 1631, https://digital.slub-dresden.de/werkansicht?tx_dlf%5Bid%5D=25894&tx_dlf%5Bpage%5D=3, dostęp: 08.08.2025], por. nr w bibliografii on-line *Das Verzeichnis des im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* (dalej jako VD17):14:700636v.

sta¹⁹, zasłużył sobie na miano „jednego z ciekawszych retorów nie tylko Prus Królewskich, lecz całej siedemnastowiecznej Europy”²⁰, to już będąc niespełna trzydziestoletnim młodym człowiekiem ujawnił się jako nauczyciel ciekawy nowych idei, gotowy na współpracę ponad podziałami religijnymi, którą kultywowali zresztą chętnie członkowie wczesnonowożytnej *Respublica litteraria*. Chociaż był ortodoksyjnym luteraninem, to jednak nie widział przeszkód w kontaktach z przedstawicielami innych protestanckich konfesji, skupionych w pierwszej połowie ówczesnego stulecia wokół parafii św. Piotra i Pawła na gdańskim Starym Przedmieściu. Wśród nich znalazł się m.in. Albert Niclas vel Niclassius, członek wspólnoty braci czeskich w Gdańsku²¹, który prowadził nie tylko szeroką korespondencję z Komeńskim, ale też sam był bibliofilem posiadającym obszerną kolekcję książek²².

Dzięki dokumentacji pochodzącej od kalwińskiego drukarza gdańskiego Andreasa Hünfelda (1581–1666) wiemy, że Niclas pozostawał w kontakcie listowym z przebywającym od końca lat dwudziestych w Lesznie autorem *Janua linguarum reserata* i że to on właśnie podsunął Komeńskiemu pomysł,

by Mochinger przełożył podręcznik na język niemiecki²³.

Frapujący podręcznik *Janua Linguarum reserata*

Gdański profesor retoryki i poezji, po przeczytaniu dopiero co opublikowanej w 1631 r. książeczki, był pod wrażeniem koncepcji Morawianina. Co takiego właściwie spodobało się Mochingerowi? Ujmując rzecz skrótowo – podręcznik prezentował metodę opanowania języka łacińskiego lub jakiegokolwiek innego języka²⁴ za pomocą pamięciowego opanowania kilkuset wypowiedzeń, czyli tzw. periodów (łac. *periodus*). Były to różnej długości zdania,

19 J. Mochinger, *Orator Atque Rhetorista Penicillo Johannis Mochingeri Depicti Prodiere*, Danzig 1641.

20 B. Awianowicz, *Retoryka w Gdańskim Gimnazjum Akademickim*, s. 61.

21 A. Januszajtis, Niclas Albert, *Pastor Kościoła Św. Piotra i Pawła*, w: *Gedanopedia on-line*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=NICLAS_ALBERT,_pastor_ko%09Bcio%09C5%082a_%09Bw._Piotra_i_Paw%09C5%082a, dostęp: 10.08.2025.

22 I. Imańska, *Najstarszy zachowany gdański katalog sprzedaży prywatnej biblioteki z 1678 roku i jego zawartość*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne”, 2 (2011) s. 9–28, DOI: 10.12775/TSB.2011.014.

23 Archiwum Państwowe w Gdańsku, dalej: APG, sygn. APG 300, 36/30, s. 117–118.

24 J. A. Comenius, *Janua linguarum reserata*; zalecenie nr 6 w przedmowie, s. „scet” (przedmowa), https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/25894/14?tx_dlf_navigation%05Bcontroller%05D=Navigation&cHash=2b7eef6229ba85ff2b6ec7ffb9f4c277, dostęp: 05.12.2025.

niejednokrotnie złożone, które zawierały bardziej zaawansowany zasób leksyki, i tym samym umożliwiały zaznajamianie uczniów na poziomie średnio-zaawansowanym z właściwymi danemu językowi frazeologizmami czy konstrukcjami składniowymi. Dobór tematyki, bardzo różnorodnej, pozwalał zarazem na w miarę swobodne posługiwanie się nowo poznaną mową, poprzez wyuczone struktury językowe, zgodnie z założeniem dla Komeńskiego podstawowym, że język towarzyszy rozumieniu otaczającej rzeczywistości²⁵.

Uwagi edytorskie

Omawiany poniżej list Komeńskiego do Mochingera pochodzi z okresu, kiedy prace w Gdańsku nad niemieckim przekładem dobiegały końca. Ponieważ zachowała się wyłącznie pojedynca i niepełna kopia tego przekazu, pozbawiona partii końcowej – a to w niej znajdowała się formuła pożegnania wraz z datacją – możemy jedynie przypuszczać, że Komeński pisał do Mochingera pod koniec 1631 r.²⁶ Takie datowanie zasugerował jeden z pierwszych wydawców korespondencji Komeńskiego – Jan Kvačala²⁷.

Argumentów potwierdzających ten właśnie moment dostarcza pośrednio kolejny list Komeńskiego do Mochingera z 3 listopada 1632 r. – siedemnastowieczna kopia załączona wraz z przekładem na niemiecki do tzw. supliki Andreasa Hünefelda do Rady Miasta Gdańska (datowanej szacunkowo na listopad²⁸), która znajduje się w Archiwum Państwowym w Gdańsku w zespole Biblioteka Archivi, „Nauka i Sztuka”, sygn. APG

- 25 Oryg.: mihi inter immotas Didacticae leges haec est, ut intellectus et lingua parallele decurrant semper [...] – pol. „wśród podstawowych zasad nauczania jest dla mnie to, że rozumienie oraz język zawsze przebiegają równolegle”; J. A. Comenius, *Janua linguarum reserata*, s. „dum” (przedmowa).
- 26 Autorzy najnowszego wydania listu – Markéta Kolsová i Vladimír Urbánek – wyjaśniają, że znajduje się ona w zbiorach Biblioteki Muzeum Narodowego w Pradze (Knihovna Národního muzea), w zbiorze pochodzącym z archiwum Jednoty Braci Czeskich w Lesznie, który w Pradze nosi sygnaturę VIII F 23. List znajduje się na trzech stronach, obejmujących kartę 6 recto/verso oraz 7 recto. Dziękuję przy okazji panu Adamowi Petráskowi z Knihovna Národního muzea za niezwłoczną pomoc w ustaleniu tych szczegółów bibliograficznych; *Dílo Jana Amose Komenského*, 26,1. *Epistulae*, t. 1, red. M. Steiner, T. Havelka, Praha 2018, s. 79.
- 27 J. Kvačala, *Die Pädagogische Reform Des Comenius in Deutschland Bis Zum Ausgange Des XVII. Jahrhunderts*, Monumenta Germaniae Paedagogica, Berlin 1903, s. 16, list nr 12: „Lissa, Ende 1631”, https://archive.org/details/bub_gb_ld3eAAAAAAJ/page/n59/mode/2up, dostęp: 09.08.2025.
- 28 Tamże, s. 28.

300, 36/30, s. 125²⁹. Z tego listu pochodzi informacja, że Mochinger wcześniej – nie wiadomo jednak kiedy, gdyż ten przekaz nie dotrwał do naszych czasów – sugerował, że wyśle przekład do druku, co oznacza pełną finalizację prac translatorskich.

List z 3 listopada naświetla kolejny problem – rywalizację między gdańskimi drukarzami: Georgiem Rhete i Andreasem Hünefeldem³⁰. Mochinger nie oddał w terminie temu ostatniemu drukarzowi przekładu, co wywołało zdziwienie i nawet pewną irytację głównego autora. Komeński pisał:

[...] e literis typographi [sc. Hünefeldi – JP] intelligo nondum etiam ipsi traditum esse exemplar: quod miror quae tantae hujus morae causa. Pollicitus eras enim postremis Tuis [sc. litteris – JP], fore ut propediem tradatur. Si denuo adhibes limam, diligentia equidem laudabilis est, sed et alienorum desideriorum flagitationumque habenda est ratio, ne parturire videamur elephantem. An vero alii cuidam typographorum negotium commisisti? Nollem factum³¹.

[...] z listu drukarza [Hünefelda] wnioskuję, że wciąż jeszcze nie został mu przekazany egzemplarz twojego przekładu. Zastanawiam się nad przyczyną takiego opóźnienia. W ostatnim liście obiecywałeś, że niedługo już przekażesz swój egzemplarz. Jeśli ponownie nanosisz poprawki, to trzeba taką staranność pochwalić, lecz powinniśmy pamiętać również o pragnieniach i natarczywych żądaniach innych osób, aby nie sprawiać wrażeń,

że przesadzamy. A może powierzyłeś zlecenie druku innemu drukarzowi? Nie chciałbym, żeby do tego doszło!³²

29 *Dílo Jana Amose Komenského*. 26,1, s. 94; zob. też przyp. 23.

30 O. Günther, *Zwei Miscellen Zur Danziger Buchdrucker- Und Literaturgeschichte Im Siebzehnten Jahrhundert*; M. Pelczarowa, *Z dziejów oficyn drukarskich w Gdańsku: (w. XVI–XVIII)*, s. 155–156, przyp. 44; Z. Nowak, *Pisma Jana Amosa Komeńskiego w Bibliotece Gdańskiej*, s. 56–59.

31 *Dílo Jana Amose Komenského*. 26,1, *Epistulae*. Pars 1, s. 94.

32 Tłumaczył J. Pokrzywnicki.

33 Andrzej Węgierski pracował wówczas w Gimnazjum w Lesznie na stanowisku rektora, jak wynika z zapisu na końcu przedmowy do polskiej wersji *Janua linguarum reserata*, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=452656>, dostęp: 10.08.2025.

Wiemy, że główny bohater naszego tekstu rzeczywiście poszedł ze swoim egzemplarzem książki do drukarni Rhete. Materiał przekazany przez Mochingera do druku to – oprócz oryginału łacińskiego – jego własny przekład na język niemiecki oraz wersja polska, sporządzona przez Andrzeja Węgierskiego³³

dla drukarza Rady Miasta i Gimnazjum Akademickiego – Georga Rhete. Takie posunięcie może być zrozumiałe, gdyż profesor Mochinger mógł liczyć na szybką realizację zamówienia w drukarni regularnie publikującej pisma wykładowców Gimnazjum Akademickiego. Georg Rhete był ponadto lutera-ninem, a konkurencyjny Andreas Hünefeld – kalwinistą, co zapewne wzbu-dzało rezerwę wśród mających wówczas większość w Radzie miasta ortodoksyj-nych protestantów. Wreszcie, zakład Rhete liczył na solidne profity z tytułu sprzedaży dobrze opiniowanego podręcznika i nie chciał dopuścić, by przypa-dły one konkurencji³⁴. Z kolei Hünefeld – w reakcji na działania Mochingera – zaalarmował Komeńskiego, a ten wystawił mu rekomendację, przez Komeń-skiego nazwaną „*Facultas Auctoris*” (co w wolnym, objaśniającym przekładzie znaczy: „Poświadczenie przez autora uprawnień do druku”), która podobnie jak list z 3 listopada 1632 r., datowana ponadto na ten sam dzień, stanowiła jeden z załączników wspomnianej supliki do Rady Miejskiej. Suplika zawierała prośbę o przekazanie – przy aprobachie głównego autora – praw do druku pod-ręcznika (pierwszym spośród załączników był niemieckojęzyczny list Komeń-skiego do Hünefelda, także z 3 listopada, również potwierdzający wybór tego drukarza jako realizatora zlecenia druku³⁵). Suplika nie została rozpatrzona pozytywnie: Georg Rhete opubli-kował jeden egzemplarz *Janua lin-guarum reserata*³⁶, lecz Hünefeld nie poddawał się. W jego imieniu Komeński prosił swojego protektora w Lesznie, starostę bełskiego Rafała Leszczyńskiego, o wstawiennictwo u króla³⁷: zabiegi te widocznie były skuteczne, skoro 11 kwietnia 1633 r. kancelaria królewska wystawiła przy-wilej na druk zarówno podręcznika *Janua...*, jak i innych pism Komeń-skiego, informując, że licencja obo-wiązuje kolejne 15 lat i ma charakter wyłączny. Od tego momentu Hüne-feld korzystał bardzo intensywnie z królewskiego monopolu³⁸. Książki

34 Z. Nowak, *Pisma Jana Amosa Komeńskiego*, s. 56–58.

35 *Dílo Jana Amose Komenského*, 26,1, s. 91–92.

36 J. A. Comenius, *Ianua linguarum duplici versione exornata: Germanica Iohannis Mochingeri et Polo-nica Andreae Wegierscii. In quolibet opusculo extant circiter octo milia vocabulorum cuilibet linguae pro-priorum*, wyd. 2, Danzig 1633; PAN Biblioteka Gdań-ska, sygn. PAN BG: Fb 4217³ 8°; VD17: 28:737751R.

37 List Komenského do Alberta Niclasa, nr XXI, w: *Jana Amosa Komenského Korrespondence*, red. A. Patera, Praha 1892, s. 19, nr XXI, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015064308094&seq=45>, dostęp: 1.12.2025.

38 Wedle szacunków Z. Nowaka, wydał *Janua lin-guarum reserata* łącznie 18 razy, ale bardziej pewna jest liczba 16 wydań, gdyż Hünefeld brał zawsze pod uwagę, jako pierwsze, łacińskojęzyczne wydanie Ko-meńskiego z 1631 r.; o liczbie egzemplarzy; Z. Nowak, *Pisma Jana Amosa Komeńskiego*, s. 58.

te były drukowane w dwóch seriach: mniejszej i większej. Pierwsza była adresowana jedynie do odbiorców uczących się przede wszystkim łaciny, a mówiących po niemiecku³⁹, druga zaś – z racji większego formatu – mieściła również wersje innojęzyczne, np. edycję z 1634 r., numerowaną jako druga, która zredagowana została w tych samych językach co druk Rheteo (tj. łacina, niemiecki, polski)⁴⁰, ale już np. edycja dziewiąta, większa, z 1743 r. – np. egzemplarz z PAN Biblioteki Gdańskiej o sygn.: Uph.o.4975 – posiada cztery wersje językowe: grecką, łacińską, niemiecką i polską.

Początkowa irytacja Komeńskiego mieszała się więc z wyrazami podziwu. Przychylnie przyjął on efekty pracy Johanna Mochingera, pisząc w kolejnym liście, po 28 lutego 1633 r.⁴¹, że „wydanie jest eleganckie pod każdym

względem – w tej kwestii należy się pochwała wydawcy”⁴², czyli – Georgowi Rhetemu! A następnie dodawał: „Twój przekład, dedykacja⁴³ oraz przedmowa do czytelników [napisana po niemiecku – J. P.] bardzo się podobają⁴⁴. Na temat przekładu dodawał też, że „emanuje on dokładną pilnością, można niemal powiedzieć – pilnością ostrożną”⁴⁵. Te wyrazy uznania pod adresem pracowności i kompetencji gdańskiego uczonego dowodnie pokazują, że na polu dydaktyki (jako współpracujący tłumacz podręcznika Komeńskiego) posiadał on osiągnięcia, które znacząco wpłynęły na sukces *Janua linguarum reserata* w niemieckojęzycznej strefie kulturowej w siedemnastowiecznej Europie i powinny zostać uwzględniane w szerszym zakresie w każdej z całościowych mochingerskich biografii.

39 Np. egzemplarz czwartej edycji z 1635 r. z kolekcji PAN BG, sygn.: Fb 4217⁴ 8°; VD17 nie notuje.

40 Egzemplarz Biblioteki Raczyńskich (znak miejsca: IV.o.10; sygn. egzemplarza: STDR 6771), Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/528681/edition/452656/content>, dostęp: 10.08.2025.

41 Tak oznaczony był kolejny zaginiony list Mochingera do Komeńskiego, o czym wiadomo od Komeńskiego: „...Accepi Tuas [sc. Litteras – J.P.] 28. Januarii datas una cum adjuncto Januae trilinguis [...] exemplari...”, *Dílo Jana Amose Komeńského*. 26,1, s. 102.

42 „Editio nitida (quo nomine typographo [sc. Georgio Rhethio] diligentiae laus debetur) per omnia placet”; tamże, s. 102.

43 Dla burmistrza gdańskiego Eggerta von Kempena; D. Kaczor, *Eggert Kempen von, burmistrz Gdańska, Gedanopedia*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=KEMPEN_EGGERT_von,_burmistrz_Gda%C5%84ska, dostęp: 10.08.2025.

44 „Translatio Tua, Dedicatio, Ad lectores praefatio perplacent”; *Dílo Jana Amose Komeńského*. 26,1, s. 102.

45 „Illa profecto accuratam redolet, et paene dixerim anxiam sedulitatem”, tamże, s. 102.

List Jana Amosa Komeńskiego do Johanna Mochingera (Leszno, koniec 1631 r.)

Ad Dominum Johannem Mochingerum⁴⁶

Salutem dico

Compellandi Te, Clarissime Vir, ansam praebuilt reverendus Dominus Niclassius: quam quod arripuerim, Tu pro humanitate Tua benigne interpretaberis. Retulit is Dominum Ancoranum⁴⁷ inopinato in Angliam secessisse, Gallica versione Januae meae (cujus pluribus linguis edendae ille tam fervide studiosus est) penes Te relictā Anglicanaque submittenda propediem. Sed et hoc: adornasse Te Germanicam versionem editionemque jam parare.

Equidem non solum non invideo, sed et vehementer gaudeo esse viros eximios, qui ad commune juventutem scholasque juvandi studium tam amice conspirent, quin potius tam concitatis animis concurrant; ut ardore pio ipsum novi inventi concinnatorem vincere videantur.

Deus faxit, ne frustra et velimus et moliamur rem mole quidem parvam, usu insignem.

Sed ne lateat Te, Vir Clarissime, opellam hanc demum mihi placere coepisse, postquam Vobis tot tantisque viris placere animadverti. Complurimum enim doctorum virorum, tum e Borussia Vestra, tum e media Germania, denique ab Anglia usque, jam suffragia habemus, ut pudeat non expandere vela tot secundis adspirantibus ventis.

In eo igitur sum, ut secunda cura opusculum reddatur nitidius finique suo respondens exactius. Primo enim et nativo significato voces rebus applicare, et scopus fuit et in praefatione protestatus sum, a quo tamen scopo aberratum esse passim deprehendo, quin et redundantia quorundam, aliorum defectus displicet. Quumque errores cognoscamus ipsimet, corrigere aequum est, ne vel minimo errore nostro aliis errandi relinquamus occasionem. Proinde priorem illam editionem recudi non cupio, non patior.

46 Tekst, z drobnymi zmianami, w tym bez nawiasów ostrokątnych sugerujących uzupełnienia oraz bez znaków diakrytycznych na oznaczenie przysłówków i przyimków, podaję za wydaniem czeskim; tamże, s. 77–78.

47 Jean Anchoranus vel John Anchoran – autor przekładu na angielski i francuski, zmarł po 1639 r.; np. wydanie drugie z 1633 r., https://books.google.pl/books?id=zGdUn5JDw_YC&pg=PP3#v=onepage&q&f=false, dostęp: 10.08.2025.

Versiones (post Bohemicam meam, ad quam aptata sunt omnia principaliter, ut vox voci, phrasis phrasi respondeat ubique) Germanicam et Polonicam fecimus quidem, sed et hae sub lima sunt. Quamquam de Germanica securiorem jam me fecit reverendus Frater Dominus Niclassius, postquam Te, virum linguae ejus cum gloria potentem admovisse manum feliciterque interpretis officio functum edocuit. Quod admodum Mihi gratum est: Nam utut ego Vestrae linguae qualem cognitionem uso longo mihi compararim, non tamen tantum, ut fidere mihi ausim: et quorum exigenda fuit lima, eos vel difficiliore vel negotio huic minus sufficientes experiebar. Nunc per Te cura levatus, quidni gaudeam?

Dicam tamen, quid ego in versionibus istis observandum putarim.

Primum eo existimavi enitendum, ut quemadmodum Latinae, ita et alterius cujusvis linguae hic totum prostaret corpus.

Proinde nulla vox bis terve eodem significato poneretur (quod hactenus Vestrates lexicographi fecerunt, plures voces Latinas per unam eandemque Germanicam reddentes), sed diverse, nisi ubi synonyma sunt, quibus non nisi una Latina respondeat, hic juxta invicem (altera parenthesi inclusa) poni possunt, ut : Equus, Pferd (Ross) etc.

Videndum non solum, ut totius linguae verba phrasesque generaliores prostent, sed et tam accurate vox voci, phrasis phrasi respondeat, ut absque errore discipulus imitari possit: reddendo nempe ita, ut propria propriis, tropica tropicis, jocosa jocosis, obsoleta obsoletis etc. examussum (quantum quidem fieri potest) respondeant.

Id quod nos in Bohemicis praestitimus in Polonicis et Germanicis conati sumus.

His autem constitutis metis liquet, laborem hunc non vulgarium lexicorum (quorum somnolentia subinde seipsam prodit, ut ne dicam ubique), sed accurati iudicii opem poscere. Opus itaque fuerit multas voces et phrases vernaculas, quas dictionaria nulla subministrant, e quotidiano vel rariore etiam usu deprohere: et tum ad materiam praesentem, tum ad Latinam significationem quam exactissime accommodare. Quo fine et indicem vocum Germanicarum confici necessarium esset, tum propter certitudinem, num omnes insint, tum propter examen istituendum, num suis locis recte insint. Haec innuo, Vir Clarissime, ut consilii mei et voti pervideas rationem.

Caeterum, quod exoticarum linguarum attinet versiones, nescio, quid intersit eas a nobis publicari. Tentamus primo tribus hisce linguis, quarum in scho-

lis regni Poloniae usus est: et erit libellus forma portabili, pretio tolerabili, usu minus distracto (nam et hic pluribus intentus minor est ad singula sensus curiosae juventuti) commendabilior etc.

* * *

Do Pana Johanna Mochingera

Przekazuję pozdrowienie

Okazję do tego, by Cię niepokoić, szanowny Panie, dał wielebny pan Niclasius, a że zdecydowałem się z niej skorzystać, co też Ty w zgodzie z Twoją kulturą osobistą życzliwie odczytasz. Poinformował mnie on, że pan Ancoran, który z wielkim zaangażowaniem dąży do wydania tej książki w wielu językach – nie spodziewanie udał się do Anglii, zostawiając u Ciebie przekład francuski mojej „Janua” z zamiarem dosłania na dniach przekładu na angielski. A tu taka wiadomość: wykonałeś przekład na niemiecki i przygotowujesz go do wydania!

Nie tylko nie bierze mnie zazdrość, lecz naprawdę ogromnie się cieszę, że istnieją wyjątkowi ludzie, którzy z taką życzliwością zgadzają się na wspólne działania wspierające młodzież i szkoły⁴⁸, i pełni entuzjazmu zbierają się, sprawiając nawet wrażenie, że z pobożnym zapałem pokonują samego autora nowego pomysłu⁴⁹.

Niech Bóg sprawi, żebyśmy na próżno nie pragnęli i nie przygotowywali niewielkiej przecież, choć wyraźnie pożytecznej rzeczy!

Szanowny Panie, niech nie ujdzie Twojej uwagi, że ta niewielka książka zaczęła mi się podobać właśnie wtedy, gdy zauważyłem, że podoba się ona osobom tak zacnym! Oto wciąż pojawia się wsparcie bardzo wielu uczonych osób – czy to z Waszych Prus, czy to ze środka Rzeszy⁵⁰, a wreszcie z Anglii, że szkoda nie rozwijać żagli, jeśli sprzyjają nam tak liczne wiatry.

Jestem więc zdania, że książeczka ta powinna zostać wydana staranniej drugi raz, służąc dokładniej celowi, dla którego powstała⁵¹. Moim głównym założeniem, które poświadczyłem w przedmowie, było nazywanie rzeczy

48 Oryg.: scholas.

49 Oryg.: novi inventi concinnator – dosłownie: wynalazca nowego pomysłu – tak peryfrastycznie nazywa siebie Komeński.

50 Oryg.: e media Germania – chodzi o tzw. Pierwszą lub Starą Rzeszę dosłownie: „ze środka Germanii”; określenie „Niemcy” dla siedemnastowiecznych realiów terminologiczne wydaje się nieprecyzyjne, chyba że traktujemy to jako skrót innej stosowanej dla tamtego stulecia nazwy: „Reich der Deutschen”; wówczas jednak lepiej byłoby przetłumaczyć: „ze środka Królestwa Niemieckiego”.

51 Oryg.: finique suo – „swojemu celowi”.

słowa o najbardziej odpowiednim znaczeniu⁵². Wszędzie jednak zauważam, że nie trzymam się tej zasady i że nadmiar jednych, a brak innych słów budzi niezadowolenie. Chociaż rozpoznajemy błędy sami, potrzebna jest poprawniejsza edycja⁵³, abyśmy naszymi omyłkami dawali innym jak najmniej okazji do popełniania błędów. Dlatego nie chcę i nie mogę dopuścić, by drukowano poprzednie wydanie.

Oto wykonaliśmy przekłady – po moim czeskim⁵⁴, przy którym wszystko zostało dopasowane wedle zasady: wszędzie słowo odpowiada słowu, a zdanie – zdaniu – niemiecki i polski, lecz nad tymi [dwoma] trwają jeszcze ostatnie prace. Chociaż w kwestii przekładu na niemiecki uspokoił mnie już wielbny brat, pan Niclas, gdy poinformował, że Ty, który mówisz jego językiem, w chwale przystąpiłeś do pracy i szczęśliwie wykonałeś zadanie tłumacza. Bo chociaż pogłębiłem znajomość Waszego języka, używając go przez długi czas, nie jest ona jednak na tyle dobra, abym miał do siebie zaufanie. A co do miejsc⁵⁵, które wymagały doprecyzowania – miałem poczucie, że zadanie to jest albo za trudne, albo korekty nie są wystarczające. Dlaczego więc nie miałbym się cieszyć, gdy teraz dzięki Tobie uwolniłem się od tego problemu?

Powiem jednak, na co – według mnie – powinno się zwrócić w tych [obu] przekładach uwagę.

Po pierwsze, sądzę, że należy trzymać się takiej zasady: skoro prezentujemy tutaj leksykę łaciny, to tak samo – któregośkolwiek innego języka.

Wobec tego nie powinno się umieszczać wyrazu o tym samym znaczeniu dwu lub trzykrotnie, co wciąż czynią Wasi leksykografowie, przekładając rozmaite łacińskie słowa za pomocą jednego i tego samego terminu niemieckiego; potrzeba różnych słów, chyba że to synonimy, którym odpowiada tylko jeden wyraz łaciński. W takim przypadku obok zamiennie powinno się wyliczać inne, umieszczone w nawiasie, jak: „Equus – Pferd (Ross)”⁵⁶ itp.

52 Oryg.: Primo [...] et nativo significatu voces rebus applicare – dosłowniejszy przekład: „przypisywanie rzeczom nazw o pierwszym i pierwotnym znaczeniu”.

53 Oryg.: corrigere aequum est – „słuszne jest poprawianie błędów” – z kontekstu wynika, że Komeński ma na myśli kolejne, poprawione, wydanie *Janua linguarum reserata*.

54 Autoprzekład na czeski, opublikowany przez Komeńskiego w 1633 r. w Lesznie, będący prawdziwym unikatem, jest obecnie dostępny pod adresem: https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__54_K_23259__OT3QBC8-cs#search (dostęp: 15.07.2025).

55 A co do miejsc... – w oryg.: „et quorum exigenda fuit lima” – autor listu ma zapewne na myśli miejsca w tekście, które w liczbie mnogiej funkcjonują powszechnie w rodzaju nijakim jako ‘loca, -orum’, ale stosuje konsekwentnie zaimki rodzaju męskiego, jak „quorum” i „eos”.

56 Equus – łaciński odpowiednik polskiego słowa „koń” i niemieckiego „Pferd”; „Ross” to niemieckie określenie rumaka.

Należy pilnować, żeby pojawiły się⁵⁷ nie tylko słowa i typowe zdania charakterystyczne dla języka, lecz także, aby wyraz odpowiadał dokładnie wyrazowi, a zdanie zdaniu. Wówczas uczniowie będą mogli bezbłędnie je naśladować. Dlatego też przekładać trzeba w taki sposób, aby – o ile to możliwe – nazwy własne rzeczywiście odpowiadały własnym, wyrażenia przenośne przenośnym, żartobliwe żartobliwym, przestarzałe przestarzałym itd.

Co udało nam się zaprezentować w wersji czeskiej, zdołaliśmy powtórzyć po polsku i niemiecku. Z tych postulatów zaś wynika, że praca nasza wymaga dokładnej oceny dobieranych słów, a nie potocznych wyrażen, których niejednoznaczność⁵⁸ często – by nie powiedzieć: zawsze – sama siebie odtwarza [w przekładzie]. Trzeba by zatem liczne wyrazy i zdania języków wernakularnych, których nie notują żadne słowniki, wydobyć z potocznego albo rzadkiego użycia i z największą dokładnością dopasować je – czy to do obecnej treści, czy to do łacińskiego znaczenia⁵⁹.

W tym celu konieczne jest również przygotowanie indeksu niemieckich wyrazów, albo dla pewności, że wszystkie one zostały uwzględnione, albo też po to, by sprawdzić, czy wszystkie znalazły się na właściwym miejscu. Co do tej kwestii, wskazuję, Szanowny Panie, żebyś rozróżniał dokładnie to, co sugeruję i czego pragnę.

W kwestii tłumaczenia na języki egzotyczne, nie wiem, czy zależy mi na publikowaniu ich. Spróbujmy więc najpierw w trzech językach używanych w szkołach Korony Polskiej, a powstanie książeczka o poręcznym formacie, nie za droga, zdatna do bardziej uporządkowanej nauki, gdyż i tu⁶⁰ przy większej ilości informacji ciekawa młodzież mniej skupia się na szczegółach.

57 [...] żeby pojawiły się w książce – „w książce” dodaję dla jednoznaczności [J.P.].

58 [...] których niejednoznaczność – w oryg. Komeński używa sformułowania „quorum somnolentia”; „somnolentia” to dosłownie stan między snem a jawą – jakby półsen; autorowi listu chodzi o brak semantycznej klarowności wybranych w przekładzie odpowiedników, jaka cechuje wyrazy potoczne.

59 [...] czy to do obecnej treści, czy to do łacińskiego znaczenia – oryginalne sformułowanie „tum ad materiam praesentem, tum ad Latinam significationem”, mimo że zawiera rozróżnienie na „materia” i „significatio” jest w istocie rozwinięciem poprzednio sformułowanej myśli: autor ponownie postuluje konieczność dopasowania desygnatów nazw współczesnych do ich łacińskich odpowiedników.

60 [...] gdyż i tu – sformułowanie niezbyt jasne, dosłownie przekładane „nam et hic” sugerować może ogólną tematykę, czyli naukę języków, dlatego „pluribus” traktuję jako tzw. niepełny ablativus absolutus, czyli równoważnik zdania pozbawiony nieobecnego w łacinie imiesłowu przymiotnikowego czynnego od słowa „esse”; „pluribus” natomiast, jako ablativus pluralis od formy „plura” oddaję przez „więcej informacji”.

Streszczenie: Artykuł zawiera komentowany przekład, wraz tekstem oryginalnym, pierwszego listu Jana Amosa Komeńskiego do Johanna Mochingera, gdańskiego duchownego luterańskiego oraz profesora retoryki i poezji w lokalnym Gimnazjum Akademickim. List – chociaż skopiowany bez zakończenia zawierającego formułę datacyjną – prawdopodobnie napisany został w 1631 r. W tym właśnie okresie Johann Mochinger prowadził prace nad niemieckim przekładem podręcznika do nauki języków (na przykładzie języka łacińskiego), nazwanego przez Komeńskiego *Janua linguarum reserata*.

Przekład listu na język polski poprzedzony został wstępem wyjaśniającym okoliczności powstania translacji podręcznika: podaje stan badań nad biografią Mochingera, następnie omawia okoliczności, w których Komeński nawiązał kontakt z Mochingerem, a także – jakie problemy przyczyniły się do opóźnienia publikacji, tj. konflikt między drukarzami gdańskimi –Georgiem Rhete i preferowanym przez autora głównego – Andreasem Hünefeldem. Mimo tych perypetii Komeński wysoko cenił pracę translatorską Mochingera, czemu dał wyraz w dalszej korespondencji.

Słowa kluczowe: Johann Mochinger (1603–1652), Jan Amos Komeński (1592–1670), *Janua linguarum reserata*, Republika uczonych, korespondencja, pedagogika–historia.

Bibliografia

Źródła

- Komeński J. A., *Janua linguarum reserata, sive seminarium linguarum et scientiarum*, [Lissa] 1631, https://digital.slub-dresden.de/werkansicht?tx_dlf%5Bid%5D=25894&tx_dlf%5Bpage%5D=3, dostęp: 8.08.2025.
- Komeński J. A., *Comenii Ianua linguarum duplici versione exornata: Germanica Iohannis Mochingeri et Polonica Andreae Wegierscii. In quolibet opusculo extant circiter octo milia vocabulorum cuilibet linguae propriorum*, wyd. 2, Danzig 1633.
- Kvačala J., *Die Pädagogische Reform Des Comenius in Deutschland Bis Zum Ausgange Des XVII. Jahrhunderts*, Monumenta Germaniae Paedagogica, Berlin 1903.
- Mochinger Johannes 1603–1652, *Orator Atque Rhetorista Penicillo Johannis Mochingeri Depicti Prodiere*, Danzig 1641.
- Patera A., *Jana Amosa Komenského korrespondence*, Praha 1892, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp39015064308094&seq=45>, dostęp: 05.12.2025.
- Praetorius E., *Athenæ Gedanenses, Sive Commentarius Historico-Chronologicus Succinctus*, Leipzig 1713, <https://books.google.pl/books?id=zgumngEACAAJ&hl=pl&pg=PA71#v=onepage&q&f=false>, dostęp: 20.07.2025.
- Dílo Jana Amose Komenského. 26.1., Epistulae, pars 1*, red. M. Steiner, T. Havelka, Praha 2018.

Opracowania

- Awianowicz B., *Retoryka w Gdańskim Gimnazjum Akademickim w świetle programów szkolnych, wykładów i praktyki oratorskiej drugiej połowy XVI i w XVII wieku*, w: *W gdańskim ogrodzie muz: Gimnazjum Akademickie w Gdańsku wobec kultury starożytnych Greków i Rzymian. Idee-teksty-artefakty*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Pelplin 2016, s. 41–66.
- Awianowicz B., *Orator – rhetor – rhetorista w ujęciu Johanna Mochingera. Edycja i przekład trzech rozdziałów poświęconych mówcy, teoretykowi i adeptowi/krytykowi sztuki wymowy w Orator atque rhetorista*, „Terminus”, 20 (2018) nr 2, s. 255–281, doi:10.4467/20843844TE.18.008.9753.
- Bertling E. A. K., *Mochinger, Johannes*, „Allgemeine Deutsche Biographie”, 22 (1885) s. 43–44, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124760996.html#adbcontent>, dostęp: 10.08.2025.
- Günther O., *Zwei Miscellen Zur Danziger Buchdrucker- Und Literaturgeschichte Im Siebzehnten Jahrhundert: Zu Den Danziger Comenius-Drucken*, „Zeitschrift Des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 38 (1898) s. 141–48.
- Imańska I., *Najstarszy zachowany gdański katalog sprzedaży prywatnej biblioteki z 1678 roku i jego zawartość*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne”, 2 (2011) s. 9–28, DOI: 10.12775/TSB.2011.014.
- Januszajtis A., *Niclas Albert, Pastor Kościoła Św. Piotra i Pawła*, Gedanopedia, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=NICLAS_ALBERT,_pastor_ko%C5%9Bcio%C5%82a_%C5%9Bw._Piotra_i_Paw%C5%82a, dostęp: 10.08.2025.
- Kaczor D., *Eggert Kempen von, burmistrz Gdańska*, Gedanopedia, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=KEMPEN_EGGERT_von,_burmistrz_Gda%C5%84ska, dostęp: 10.08.2025.
- Kotarski E., *Gdańsk literacki: do końca XVIII wieku, Księga pisarzy gdańskich*, t. 1, Gdańsk 1997.
- Kotarski E. (red.), *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1: *Szkice z Dziejów*, Gdańsk 2008.
- Kotarski E., *Mochinger Johann*, Gedanopedia, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=MOCHINGER_JOHANN,_pastor_ko%C5%9Bcio%C5%82a_%C5%9Bw._Katarzyny,_profesor_Gimnazjum_Akademickiego, dostęp: 10.08.2025.
- Kotarski E., *Rektorzy i profesorowie Gimnazjum Gdańskiego w XVII w.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 38 (1993) nr 3 s. 3–34.
- Kubik K., *Komeński a Gdańsk*, „Studia i Materiały Do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, 3 (1957) nr 2, s. 5–27.
- Kurdybacha Ł., *Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce*, Warszawa 1957.
- Mokrzecki L., *Jan Amos Komeński w Prusach Królewskich. Próba analizy*, „Rocznik Gdański”, 53 (1993) z. 2, s. 51–62.
- Mokrzecki L., *Mochinger Jan*, w: *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, Z. Nowak, t. 3, Gdańsk 1997, s. 240–241.

- Nadolski B., *Jan Mochinger – profesor retoryki w Gdańskim Gimnazjum Akademickim*, „Rocznik Gdański”. 22 (1963) s. [193]-221.
- Nadolski B., *Mochinger Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, red. E. Roźnowski i in., Wrocław–Kraków–Warszawa 1976, t. 21, s. 496–97.
- Nowak Z., *Pisma Jana Amosa Komeńskiego w Bibliotece Gdańskiej*, „Rocznik Gdański”, 6–7 (1972) s. 45–106.
- Otwinowska B., *Rola Dydaktyki Językoznawczej Komeńskiego w Polsce XVII wieku*, w: *Studia z Dawnej Literatury Czeskiej, Słowackiej i Polskiej/Studie o Starší České, Slovenské a Polské Literatuře*, red. K. Budzyk, J. Hrabák, Wrocław in. 1963, s. 190–218.
- Pelczarowa M., *Z dziejów oficyn drukarskich w Gdańsku (w. XVI–XVIII)*, „Rocznik Gdański”, 14 (1955) s. 144–65.
- Schwarz F., *Mochinger, Johannes*, w: *Altpreußische Biographie*, red. Ch. Krollmann, K. Forstreuter, F. Gause, Marburg-Lahn 1967, t. 2, s. 441.
- Tworek S., *Podręczniki J. A. Komeńskiego w Szkołach Różnowierczych Rzeczypospolitej (XVII–poł. XVIII w.)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F, Nauki Humanistyczne, 29 (1974) s. 85–93.